

VITÁK AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS STÁTUS EREDETÉRŐL ÉS HATÁSKÖRÉRŐL A DUALIZMUS KORÁBAN¹

DEBATES ON THE ORIGINS AND POWERS OF THE TRANSYLVANIAN
ROMAN CATHOLIC STATUS IN THE ERA OF THE AUSTRO-
HUNGARIAN MONARCHY

Sarnyai Csaba Máté

Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi docens

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Erdélyi Római Katolikus Státus létjogosultságát az impérium-váltás után több román szerző is megkérdőjelezi², ami utóbb alapul szolgál a sok évszázados intézmény felszámolására. Gyakori hivatkozási alap számukra két dualizmus kori magyar szerző írása. Közülük időben az első Csorba Ferenc³ 1891-es *Az erdélyi katolikus autonómiáról*⁴ című cikke. Ugyanez elmondható Forster Gyula: *A Katolikus autonómiáról*⁵ című több részben megjelent 1897-es nagy tanulmányáról is.

Előbbi születésének fő oka egy korabeli vita volt, mely az erdélyi katolikus középiskolák kapcsán robbant ki. Ennek fő kérdése az volt, hogy a Vallás és Közoktatási Minisztérium, avagy az Erdélyi Római Katolikus Státus⁶ gyakoroljon-e bizonyos jogokat felettük.⁷ Forster írása nem foglalkozik az iskolák kérdésével, sokkal inkább

¹ A kutatásokat a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar 2022-24-es Egyéni Kari Kutatói Pályázata támogatta. Szerződésszám: 212213

² Példaként említhető Onisifor Ghibu. Az ő célkeresztjében hangsúlyosan ott áll a római katolikus egyház és annak egyik erdélyi fő fundamentuma, az Erdélyi Római Katolikus Státus. Egyebek mellett ezzel szembeni kritikáját és törekvéseit foglalja össze, Fritz László fordításában, Egy anakronizmus és egy kihívás című művében.

³ Csorba Ferenc (1862. Pest — 1949. Budapest) a budapesti egyetem Jogi Karán szerezte képesítését s doktori fokozatát. Táblai tanácsjegyzőként működött, majd 1887-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol a törvényelőkészítő osztály vezetője, ezt követően pedig államtitkár lett. Eközben folyamatosan publikált. Néhány említésre méltó műve a példa kedvéért: A közgazdaság alapfogalmai (1887), Az angol büntető eljárás (1888), Alapítványaink és a legfelső felügyeleti jog (1889), Obscurtio és cloture (1903).

⁴ Budapesti Szemle 1891. 337-368.

⁵ Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról. In.: Budapesti szemle 1897. 248. szám, (a továbbiakban 1897a.) 161 – 195.

⁶ Egyházmegyei önkormányzat, benne egyházi és világi tagok egyaránt megtalálhatók, formális vezetője a püspök. Hatásköre vita tárgyát képezte (egyházi nagyon és iskolák, vagy minden, ami nem a hitletétemény tárgya).

⁷ Csorba Ferenc: Az Erdélyi katolikus autonómiáról. In.: Budapesti szemle 1891. (68. kötet) 337 – 368. (Továbbiakban Csorba 1891) 338.

a főkegyúri jog gyakorlásának és az egyházi vagyon Státus általi kezelésének problémájával. Figyelembe kell vennünk, hogy az egyházpolitikai viták épp csak lezárultak. Másfelől a II. Országos Autonómia Kongresszus idején járunk, amikor egy – az egész országra kiterjedő – katolikus autonómia-szervezet létrehozásán dolgoznak, amely a tervek szerint Erdélyt is magában foglalja.

Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a fenti két szerző érvelése miért és mennyiben teremthetett alapot a későbbiekben a Státust kritizáló román szerzőknek az I. világháború után.

ABSTRACT

The legitimacy of the Transylvanian Roman Catholic Status was questioned by several Romanian authors after the 1918–1920 regime change of Austria and Hungary, which later served as a basis for the dissolution of the centuries-old institution. They frequently refer to the writings of two Hungarian authors of the Austro-Hungarian Monarchy. In chronological order, the first of them is Ferenc Csorba's 1891 article on Catholic autonomy in Transylvania ("Az erdélyi katolikus autonómiáról"). The other one is Gyula Forster's 1897 major study on Catholic autonomy, published in several parts ("A Katolikus autonómiáról").

The main reason for writing the first work was a contemporary debate related to Catholic secondary schools in Transylvania. The main issue was whether the Ministry of Religious Affairs and Public Education or the Transylvanian Roman Catholic Status should exercise certain rights over them. Forster's writing does not deal with schools, but rather with the problem of the Status's exercise of royal patronage and supremacy and its administration of church property. We must take into account that the debates regarding ecclesiastical polity had just ended. On the other hand, this was the time of the Second National Congress of Autonomy, which aimed to set up a Catholic autonomy organization for the whole country, including Transylvania.

In our study, we seek to answer the question why and to what extent the arguments of the two authors above could provide a basis for later Romanian authors criticizing the Status after World War I.

Kulcsszavak: Erdély, Római Katolikus Státus, autonómia, állam-egyház viszonya, dualizmuskori egyházpolitika

Keywords: Transylvania, Roman Catholic Status, autonomy, church-state relations, ecclesiastical polity in the Austro-Hungarian Monarchy

Csorba Ferenc Státus-kritikája

Először Csorba a Státus megalakítását taglalja. Úgy véli, hogy felállításának körülményeit, valamint szervezeti felépítését meglehetősen sűrű homály fedi, illetve a Státus intézménye alkalmatlan arra, hogy mintaként szolgáljon egy országos katolikus autonómia szervezet számára.⁸ Sőt, épp ellenkezőleg egy országos katolikus önkormányzatba az erdélyi Státus meglévő formájában nem illeszthető be.

⁸ Csorba 1891., 337-338.

Az írás sorra veszi az Erdélyi Római Katolikus Státus történetét és a megírás pillanatában fennálló állapotát.

A Státus történetének taglalásakor a szerző az 1866-os státusgyűlésből indul ki, ahol a szervezet – 1873-ra kikristályosodó – felépítését tárgyalták. Az itt egybegyűltek álláspontját Groisz Nándor választott jegyzőnek a katolikus autonómia történetére vonatkozó munkájából, valamint a gyűlés felterjesztéseiből szűri le.

Eszerint az autonómia végső alapja és kiindulási pontja a Szentírás és a kánonjog; közvetlen jogalapja pedig az erdélyi fejedelmek hozta törvények, különösképp az 1653-as *Approbatae et compilatae constitutiones*, amely kimondta, hogy a katolikus a négy bevett vallás közé tartozik, és ugyanolyan önkormányzati jogok illetik meg, mint a másik hármat. Ezt I. Lipót 1691-ben kiadott hitlevele is megerősítette, akárcsak az Erdély és Magyarország unióját kimondó 1868-as törvénycikk.

Ezen jogalapok mellett a státusgyűlés még hivatkozott arra, hogy Erdélyben a katolikus világi hatalmasságok a múltban is gyakran tartottak egyházi ügyekben gyűlést, és gyakoroltak itt önkormányzati jogokat. Hivatkoztak még a Mária Terézia által szervezett *Catholica Commissiora*, amely testület a római katolikusok egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit volt hivatott intézni; és amely a státusgyűlés szerint nyilván a katolikus autonómia megóvására jött létre. Ugyan a *Catholica Commissio* hatáskörét II. József alaposan megnyirbálta, de az végül II. Lipót alatt visszanyerte a Mária Terézia által kialakított, eredeti formáját, és e formában egészen 1848-ig megmaradt; amikor is az autonómia egészen 1861-ig nem működött⁹. 1866-ban a most tárgyalt státusgyűlés azért gyűlt össze, hogy az autonómiában eszközölendő szükséges változásokat megtárgyalja. Mindezek alapján a gyűlés felterjesztést intézett az uralkodóhoz, melyben kérték a *Catholica Commissio* megszüntetését; illetve, hogy annak hatáskörébe tartozó minden ügyet az erdélyi katolikus Státus és annak választott huszonnégy tagú bizottsága vegyen át, valamint a *Commissio* egyházi és iskolai vagyona is e szervezet kezelésébe menjen át. Ezt Ferenc József engedélyezte is azzal a kikötéssel, hogy az a magyar kormány és az összes érdekelt fél egyetértésével megállapított módon, a legfelsőbb kegyúri és fő felügyeleti jogok csorbulása nélkül menjen végbe¹⁰.

Fogarassy Mihály, erdélyi püspök, 1868 februárjában újabb státusgyűlést hívott össze, hogy a majdani szervezet pontos felépítésében megállapodjanak. Itt „a klerikális elemek túlsúlya miatt” az erdélyi püspök jelentős jogosítványokat kapott: ő lett a Státus elnöke, a Státus minden határozata csak az ő beleegyezésével volt érvényes, és különösen az iskolák ügyében élvezett nagy szabadságot. Az iskolákat illető minden hivatalos iratot hozzá kellett intézni és nem az igazgatótanácshoz, véleményét minden, az iskolákat érintő ügyben meg kellett hallgatni, határozata ellen pedig nem

⁹ *Csorba*, 1891., 340-341.

¹⁰ *Csorba*, 1891., 340-341.

lehetett föllebbezni a főtanácshoz. Fontos tény az is, hogy a püspök ezen jogokat nem mint a Státus tagja kapta, hanem attól függetlenül, hivatalánál fogva gyakorolhatta.

1868-tól 1873-ig nem tartottak új státusgyűlést, ez idő alatt a volt *Catholica Commissio* ügyeit egy úgynevezett ideiglenes katolikus bizottság intézte. 1873-ban a püspök új státusgyűlést hívott össze, ahol az 1867-es királyi határozatra hivatkozva megválasztották a 24 tagú bizottságot, és az ideiglenes bizottság ügyeit átvették. Ezután a gyűlés felterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben bejelentette az eljárást, és kérte a kincstári kezelés alatt álló közalapok átadását. A miniszter 1873 júniusában rendeleti úton jóváhagyta a szervezet működését, de a kért közalapokat nem adta ki; annál is inkább, mert ezekről az 1867-es határozat sem rendelkezik, valamint ezek eredetileg nem is álltak a *Catholica Commissio* kezelése alatt, tehát az annak hatáskörét átvevő bizottság sem rendelkezhetett velük, továbbá ezek országos jellegű alapítványok voltak, nem specifikusan erdélyiek. Ennek ellenére a Státus ezekkel szabadon rendelkezett a tanulmány megírásának pillanatában is, azon indokkal, hogy ez az 1868-tól 1873-ig működő Ideiglenes Katolikus Bizottságnak is jogában állt; igaz, hogy az nem örök időkre kapta e jogosítványt, hanem, ahogy neve is mutatja, ideiglenesen¹¹. Ezek voltak a fennálló állapotok a tanulmány megszületésének időpontjában.

Csorba Ferenc pontról pontra igyekszik megcáfolni az egész erdélyi katolikus Státus létjogosultságát, kezdve a jogalként citált törvények és szokások szemrevételezésével és kritikájával, bőséges példaanyagot felhozva és a korabeli állapotok pellengérré állításával bevégezve. Úgy látja, hogy a Státus eredetét és szervezetét homály fedi, hogy helytelenül hivatkoznak annak „évszázados múltjára”, másik célja, hogy tisztázza, lehet-e az mintája egy lehetséges országos katolikus autonómiának. Utóbbit rögtön meg is cáfolja azzal, hogy egy ilyen országos autonómiába maga az erdélyi Státus sem lenne beilleszthető¹².

A Szentírással és a kánonjoggal nem foglalkozik, mindössze ironikusan megjegyzi, hogy nyilván sem Szent Pál, sem a tridenti zsinat sem merengett a leendő erdélyi viszonyokon, sem a különböző országos közalapok kezelésének módján¹³.

Ami viszont az erdélyi fejedelmek alatt hozott törvényeket illeti, azt már figyelmesen górcső alá veszi. Kimondja, hogy a protestantizmus védőbástyájaként ismert Erdélyben, melynek különállását ugyanazon az 1556. évi kolozsvári országgyűlésen mondták ki, amely gyűlés elkobozta az erdélyi püspökség és káptalanok javait, nemigen születhetett a katolicizmusnak privilegizált helyzetet biztosító törvény. Igaz ez a már említett 1653-as *Approbatae-ra* is, mert az mindössze azt mondja ki, hogy az egyházi ügyek-

¹¹ *Csorba*, 1891., 360-363.

¹² *Csorba*, 1891., 339.

¹³ *Csorba*, 1891., 341.

ben az egyháziak gyűlésén, míg a világiakban a világiak gyűlésén a politikai hatóságok vezetőinek és a kegyuraknak a hozzájárulásával szülessen döntés, és ez is csak helyi szinten működött. Úgy látja tehát, hogy ez a törvény nem biztosított a katolikusoknak semmiféle autonómiát¹⁴.

Ezek után a szerző az *Erdélyi egyháztörténeti adatok* című munkából példákat hoz arra nézve, hogy a XVI-XVII. században Székelyföldön pontosan hogyan is működött a világiaknak az egyházi ügyekre történő befolyása, és megállapítja, hogy az egyháziak és világiak közös önkormányzata tisztán csak a helyi autonómia jellegével bírt. A szervezet nem az egyházi, hanem a világi politikai közigazgatással függött össze, és hogy gyakorolt jogai nem állami vagy egyházi jellegűek, hanem magánjogiak, egész pontosan a kegyúri jogkör részének tekinthetők. E jogok lényeges része Magyarországon is érvényben volt, mindössze itt másként nyilvánultak meg, mint a más jelentős kiváltságokkal is bíró székelyek közt¹⁵.

Annyit a szerző is elismer, hogy Erdélyben a különállás korában a világiaknak nagyobb beleszólásuk volt egyházi ügyekbe, mint például Magyarországon; de ennek oka nem valamiféle külön fejedelmi jóindulat vagy privilégium volt, hanem ellenkezőleg, azért volt erre szükség, mert miután száműzték innen a katolikus püspököt, a híveknek maguknak kellett gondoskodniuk az egyházi élet zökkenőmentes folyásáról¹⁶.

Ami az emlegetett katolikus gyűléseket illeti, azzal kapcsolatban felhozza, hogy nem csak a katolikusok, hanem minden bevett felekezet tartott külön tanácskozásokat annak idején az erdélyi országgyűléseket megelőzően. Igaz ugyan, hogy a katolikus vezetők gyakran az országgyűlésektől függetlenül is összeültek tanácskozni, de ezeket a rendszertelenül tartott, semmiféle egyházi vagy állami jogforráson nem alapuló, se megállapított szervezettel, se határozott ügykörrel nem rendelkező gyűléseket aligha lehet autonómiának nevezni¹⁷. Így van ez még akkor is, ha bizonyos magánjogi alapokon nyugvó megegyezéseket mind az állammal, mind az egyházzal kötöttek. Nem lehet hivatkozni ezen „szervezetre” továbbá azért sem, mert a korabeli katolikus státus a szervezet által gyakorolt valódi jogokkal nem is kívánt élni.

Hátra van még a Mária Terézia által alapított *Catholica Commissio*, melynek viszont teljes hatáskörére igényt tartott a Státus, nemkülönben a *Commissio* felügyelete alatt állt országos közalapok és az abból fenntartott iskolák irányítására. Azonban a tanulmány írásakor a Katolikus Státus által kezelt közalapok egyike sem létezett Mária Terézia uralkodásának korában, ezek mind későbbi alapításúak. Az emlegetett *Commissio* sem a katolikus önkormányzat megóvására jött létre, hanem a jezsuita rend feloszlása után keletkezett ún. Lusitán-alap jövedelmeinek felhasználása céljából. Mi

¹⁴ *Csorba*, 1891., 346-347.

¹⁵ *Csorba*, 1891., 342-344.

¹⁶ *Csorba*, 1891., 347.

¹⁷ *Csorba*, 1891., 344-347.

több, az eredetileg három taggal létrejött testület tagjai közül csak egy – a püspök – volt egyházi ember, a másik kettő a mindenkori kormányzó és a királyi kincstárnok¹⁸. A később a jezsuita rend vagyónából alapított közalapok kincstári kezelés alá estek, jövedelmükkel azonban (elszámolási kötelezettség mellett) a Commissio rendelkezett. II. József alatt a Commissio látszatönállóságát is elvesztette, teljesen alárendelődött az erdélyi kormányzéknek. II. Lipót uralkodása alatt, 1792-ben született ugyan egy törvény, mely szerint a katolikusok a király felügyelete és felségjogainak sérülése nélkül maguk intézhetik egyházi alapítványi és iskolai ügyeiket, azonban még ez sem lehet alapja a Státus által igényelt teljes szabadságnak¹⁹.

Különösen alaptalannak találja a szerző a püspöknek az iskolák dolgában gyakorolt már említett nagyfokú szabadságát. Igaz ugyan, hogy a katolikus iskolák ügyei (II. József uralkodásának idejét leszámítva) a Catholica Commissio hatáskörébe tartoztak, valamint hogy már a jezsuiták idején, de főleg kiűzésük után a főigazgatói teendőket mindig a püspök végezte, gyakran külön kinevezés nélkül. Ám: csak három konkrét eset ismert, amikor a püspök főigazgatói kinevezést kapott, és ennek mindenkor praktikus indokai voltak (általában az, hogy a püspök egyébként is körutat tartozik tenni egyházmegyéjében, és így az itt található katolikus iskolák főigazgatói minőségben való meglátogatása nem igényel a kormány részéről külön költségeket), és a három közül egyszer külön feltüntették a megbízás ideiglenes jellegét.

A vitatott közalapok tekintetében a szerző azon az állásponton van, hogy azok jog szerint a vallás-és közoktatásügyi minisztériumhoz, mint a főkegyúri jog végrehajtó szervéhez tartoznának, ám ez 1891-ben mindössze az alapok kiadásainak és bevételeinek könyvelésében, valamint az éves költségvetés jóváhagyásában nyilvánul meg²⁰.

Forster Gyula Státus-kritikájának történeti alapjai

A másik jelentős bíráló a II. autonómia kongresszus megindulása idején Forster Gyula²¹ volt, aki 1897-ben egy ötrészes cikksorozat formájában megalkotta az erdélyi katolikus önrendelkezési szervezet talán legkomolyabb bírálatát.

¹⁸ *Csorba*, 1891., 349-350.

¹⁹ *Csorba*, 1891., 352-353.

²⁰ *Csorba*, 1891., 366-367.

²¹ Forster Gyula (Esztergom, 1846 – Budapest, 1932) jogi doktor, a magyar földhitelintézet igazgatója. 1869-70-ben a párizsi jogi iskolát és a Collège de France-t látogatta. 1883-tól a közoktatási minisztériumban miniszteri tanácsos 1887-ig. Ezt követően a magyar földhitelintézetnél az egyik igazgató, és a műemlékek országos bizottságának alelnökévé is kinevezték. 1891-től a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának a tagja. (Forrás: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/>. Utolsó letöltés időpontja: 2011.04.22.)

Forster Gyula szerint a katolikusok autonómiájának kérdése túlságosan sokáig volt nyitva²² ám ez a késlekedés csak az ügy előnyére vált a későbbiekben.²³ A katolikus autonómia gondolata az 1848. XX. törvény-cikkben²⁴ született meg, és az erdélyi katolikusok még ugyanabban az évben hozzáláttak a munkához, amely a javaslat részletes kifejtését célozta. A szervezet konkrét felépítésének tervezete csak 1871-ben készült el, egy erre a célra összehívott kongresszuson. A szerző szerint e csúszás annak volt betudható, hogy sem az egyházi vezetők, sem a világi előljárók nem számoltak eléggé a katolikus egyház és az állam összekapcsoltságával.²⁵ Viszont ez haszonnal is járt: mind a politikai, mind pedig a szellemi berendezkedés alkalmasabbá vált az idő előrehaladásával a katolikus önkormányzat létrehozására.

Az autonómia létrejöttének egyik fő mozzanata az, amikor a jelentős egyházi vagyon az állami felügyelet alól egyházi/világi vegyes bizottság kezébe kerül, ezzel összefüggésben az autonómia kérdése hatalmi kérdéssé is válik.²⁶ Szintén jelentős szempont a főpapok személye, illetve a kinevezésük módja. A főpapi székek megüresedésével ugyanis az előzőleg az állam által adományozott vagyon visszaszáll eredeti tulajdonosára, egészen a következő főpap kiválasztásáig. Szerinte ezzel az áramlással biztosították, hogy a hívek és az egyház kölcsönösen ellenőrizni tudja egymást.

Forster az autonómiáról úgy gondolkodik, mint katalizátorról, ami a világi és az egyházi elemet egyaránt az egyházi ügyekben való elmélyedésre sarkallja²⁷. 1877. január 1-jén egy Mailáth György elnökölte bizottság Haynald Lajos kalocsai érseknek kifejtette az autonómia-bizottság megalakításának gondolatát, és hosszas tárgyalásokat követően, 1880. április 15-én megszületett a határozat, ami a testület megszületését garantálta.²⁸ A főpapság az önállóság és függetlenség követelésénél nem a kormánysszék tagjaiból verbuvált, hatáskörüket és függetlenségüket tekintve erőteljesen korlátozott, korábbi bizottságokat tekintette követendő példának. Új elvi

²² Forster 1897a. 165.

²³ Forster 1897a. 168.

²⁴ 8. § A görög nem egyesülteknek vallásbeli és iskolai ügyeik iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosítván, e czélból a magyar felelős ministerium lehető legrövidebb idő alatt, mindenestre pedig a legközelebb tartandó országgyűlése előtt, egybehivandja az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezet (congressust), mellynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendeztetni fog, ezúttal, a különböző nyelvű népességre való tekintettel, oly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból 25, a világból 75, s ezek közé a határorvidékről 25 követ küldessék. (Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288>. Utolsó letöltés időpontja: 2011-04-22, 12:26)

²⁵ Forster 1897a. 168.

²⁶ Forster 1897a. 169.

²⁷ Forster 1897a. 170.

²⁸ Forster 1897a. 171.

alapokon érvelve kijelentették,²⁹ hogy a kormány nem rendelkezhet befolyással az egyház, és így a kialakítandó autonómia fölött. Egyedül a király gyakorolhatja felségjogait, de ő sem mint uralkodó, hanem mint főkegyúr. Viszont, mivel a királyt a pápa tette főkegyúrrá, úgy ő is függ a Szentszéktől, ez pedig befolyásolhatja viszonyát a katolikus autonómiával kapcsolatban.

Forster szerint ez az elképzelés ott hibádzik,³⁰ hogy a magyar állam uralkodói alapították az egyházat, és biztosítottak számukra adományokat. Ezáltal az egyházak kvázi az állam alá rendelték, hiszen javadalmaikat is az államnak köszönhetik. E tény időben történő felismerése, legalábbis a szerző szerint, számos elkeseredett tárgyalástól kímélhette volna meg a feleket. Azt is kijelenti, hogy a felségjog minden esetben az állam szuverén joga.³¹

Említi azt is, hogy a bécsi udvarban is hasonlóképpen gondolkodtak az Egyházügyi Bizottságok hatásköréről. Erre bizonyíték az, hogy II. József egy évvel létrehozataluk után eltörölte a Sytomatica Commissiókat (1783-ban).³² Az Erdélyben 1767-ben felállított katolikus bizottság (a fentebb már említett *Catholica Commissio*) pedig a kormányzóság megbízásából jött létre, mégpedig azért, hogy – a jezsuiták felszámolását követően – a Mária Terézia által az erdélyi katolikusoknak adományozott vagyონrész felett őrkdjenek.³³ A bizottság *Commissio in publico-ecclesiasticis* néven állt fel, és rögtön felléptek a súrlódások az erdélyi magyar katolikusok és a *Commissio* között.³⁴

A tanácsosok között két nézet alakult ki: az egyik fél attól tartott, hogy a *Commissio* befolyása a többi erdélyi felekezetre is ki fog terjedni, míg a másik meg volt győződve, hogy a bizottság működése katolikus körökön belül fog maradni.³⁵ II. József ideje alatt két nagy változás következett be: egyfelől a testület 3 részre oszlott: egyházi, tanulmányi, valamint alapítványi, de ez a felosztás a halála után megszűnt, a szervezet 1849-ig egységes maradt.³⁶ Másfelől pedig a *Commissio*-nak szánt leveleket a kormányzósághoz kellett intézni.³⁷ Szintén fontos kérdés volt a püspök szerepköre a kormányzótanácsban. E problémakörben II. Lipót hozott végelegesnek mondható döntést 1791-ben, amikor is a püspököt, tanácsosként, a tanács tagjaivá tette.³⁸

²⁹ Forster, 1897a, 173.

³⁰ Forster 1897a. 175.

³¹ Forster 1897a. 175.

³² Forster 1897a. 176.

³³ Forster 1897a. 177.

³⁴ Forster 1897a. 178.

³⁵ Forster 1897a. 179.

³⁶ Forster 1897a. 181.

³⁷ Forster 1897a. 179.

³⁸ Forster 1897a. 181.

A Commissio történetének első felvonása 1849-ben zárult, és 12 évnyi szünet után, 1861-ben kezdetét vette a második. Ez 1873-ig tartott, amikor is a szervezet helyébe az erdélyi római katolikus igazgatótanács lépett.³⁹ A Bizottság fennállása alatt egyértelműen a főkormányszék szervezete volt, és nem a katolikus autonómia segítője. Forster ezen álláspont megerősítését látja Mária Terézia 1775. április 20-ai és 1777. december 31-ei deklarációiban is, melyekben döntött a főkormányszék és a katolikus bizottság vezetőjének személyéről, és utóbbit (gróf. Bethlen Miklóst) a kormányszék tagjaként tüntette fel.⁴⁰

Szintén kényes kérdés a katolikusok erdélyi autonómiájának megítélése a Mohács utáni helyzet viszonylatában. Ugyanis a tragikus vereség után Erdély önálló fejedelemséggé alakult, és kezdetét vette a katolikus vallás üldöztetése. Az 1500-as évek folyamán számos dokumentum tanúskodik az államnak az egyház elnyomására irányuló törekvéséről az évszázad végére pedig valamennyi katolikus előjog megszűnt, sőt, a felekezetnek a tulajdon létéért kellett küzdenie.⁴¹ Forster úgy véli, hogy az ezen megpróbáltatásokból fakadó egymásrautaltság kovácsolta egygá a katolikus közösséget, és generálta az államhatalomtól való elszakadásra irányuló törekvéseket.⁴²

Egy másik fontos momentum a király főkegyúri joga volt, ennek uralkodói gyakorlására utaló dokumentumok 1760-ig léteznek, azt követően pedig a kormányzóság rendelkezett e jogkörrel.⁴³ A püspök kinevezés joga tehát végig a magyar királyi udvarban maradt, és az író szerint ez a tény egy újabb ellentmondást szül. Nevezetesen: ha a fejedelemség korszakában a perifériára szorult erdélyi magyar római katolikusok szabadon választhatnak vicariust (püspöki helynököt), akkor miért nem tartottak igényt a püspök megválasztásának jogára is?⁴⁴ A fennmaradt források arra engednek következtetni, hogy már a katolikusok püspöki jelölése is fenségi kegyből fakadt (jogi és/vagy törvényes alapról nincs bizonyíték).⁴⁵

Az erdélyi rendek is tartottak a katolikusok önállóságának megerősödésétől.⁴⁶ A rendek közötti vita a Lipót-féle hitlevél kiadását követően robbant ki: a katolikus rendek püspököt akartak, a három másik vallás rendjei viszont ezt elleneztek, a fentebb már említett királyi főkegyúri jogra hivatkozva.⁴⁷ Az 1791-es XX., XXI. és XXII. törvénycikk, melyek a négy bevett vallás rendjeinek kijelölési jogát érintették, stabilizálták a ren-

³⁹ Forster 1897a. 181.

⁴⁰ Forster 1897a. 181.

⁴¹ Forster 1897a. 182.

⁴² Forster 1897a. 182 – 183.

⁴³ Forster 1897a. 186.

⁴⁴ Forster 1897a. 187.

⁴⁵ Forster 1897a. 188.

⁴⁶ Forster 1897a. 189.

⁴⁷ Forster 1897a. 189.

dek közötti állapotokat.⁴⁸ Ez a három törvénycikk megerősítette a rendek kijelölési jogát, úgy, hogy minden bevett vallásból 3-3 személyt az 1791-es XV., XVII., XVIII. és XIX. törvénycikkek szemmel tartására felhatalmaztak az uralkodó kinevezése által.⁴⁹

⁴⁸ Forster 1897., 191.

⁴⁹ XV. Mivelhogy a köztársadalom jóléte főképen az ifjuság nevelésétől függ: azért Ő királyi felsége jóváhagyásával határozta a karok és rendek, hogy a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztesék ki, mely azután munkálatát átvizsgálás és helybenhagyás után az ország törvényei közé iktatása végett bemutatandja.

XVII. Az 1741:XI. törvénycikk érvénye ezennel egész terjedelmében helyreállítván, Ő szent felsége kegyelmesen méltóztatott önként kijelenteni, hogy ő ezen czikkely fogantatását a maga részéről szíven viselendi, s azért mind az államministeriumhoz magyarokat alkalmazand, mind pedig rendeleteket ad, hogy ha a magyar nemzetből különben a szükséges tehetségekkel és minősültségekkel bíró egyének követségi állások betöltésére hajlandóságot mutatnak, olyanoknak a belső állami kancelláriában minden megkívántató alkalom nyújtassék a maguk beható kiképzésére; és hogy végre a karok és rendek azon kívánságait, mely szerint ugy a bel-, mint a külügyek, még pedig amazok magyarok által, emezek pedig magyaroknak is közrejárlásával vezetessenek és így közvetlenül Ő felsége határozata alá terjesztessenek, igazságosan teljesitendi; jövendőben pedig fönt nevezett Ő felsége gondoskodni fog, hogy az országnak a törökkel való békekötésre vonatkozó szentesített törvényei fogantatást nyerjenek.

XVIII. Mivel a köztársadalom jóléte és a polgárok boldogsága a törvények tisztelben tartásától és a mi ezzel kapcsolatban áll, a helyes és pontos közigazgatástól függ, s annál fogva fontos, hogy a közigazgatás föladatai a király és ország javára teljesitessenek, Ő királyi felsége elrendelendi:

1. § Hogy, a mennyiben a magyar kormányzéseknel az ország törvényei megtartására tett esküvel való kötelezés nem volna behozva, az behozassék, és ezután azoknak tagjai a törvények megtartására is hitbéli esküvel kötelezzék magukat; épségben maradván a honlakosoknak joga az országgyűlésen és a többi sérelmek között panaszt emelniök az olyan ellen, a ki esküvel erősített hite ellenére cselekednék.

2. § Ő királyi szent felsége az igazság- és méltányosságban gyökerezőnek, sőt saját királyi szolgálata természetével megegyezőnek ismeri el, hogy egyszerű föladásra senkit se lehessen hivatalától megfosztani, nehogy a véletlen ártatlanokat sujtson; s azért senki viselt szolgálatából ne bocsáttassék el előbb, mint a vád pontjai az ilyen beárult tisztviselővel, a körülmények különfeleségéhez képest Ő felsége által meghatározandó módon közöltetnének, és neki a maga tisztítására teljes alkalom nyujtatnék. Épségben maradván egyebekben a fönnálló törvényeknek a hivataloktól való elmozdításra vonatkozó rendeletei.

XIX. Hasonlóképen arról is teljesen biztosítani méltóztatott Ő szent felsége az ország és a hozzá kapcsolt részek karait és rendeit, hogy bármely néven nevezendő, akár pénzben, akár terményekben vagy ujonczokban álló hadi segedelmek se a karokra és rendekre, se a nem-nemesekre, a király szabad tetszése szerint nem fognak kirovatni, sőt szabad ajánlat örve alatt, vagy bármely más czimen, országgyűlésen kívül

Az 1691. decemberi, fogarasi országgyűlésen találkozhatunk az erdélyi Római Katolikus Státus nevével.⁵⁰ A Státus magában foglalta a római katolikus vallás híveit, és a katolikus hitű országgyűlési rendeket. Lipót 1699. szeptember 5-én kiadott egy leiratot, amelyben az erdélyi katolikusok kéréseinek kívánt eleget tenni. A leirat a katolikusok számára szabad vallásgyakorlást, az ország tisztségviselői, hivatalnokai körében pozíciókat, és az erdélyi három pecsét egyikének őrzését biztosította.⁵¹

A Státus jogkörei

Az, hogy konkrétan mi is tartozott a Státus jogkörébe, Forster a sorozat második részében taglalja. Az erdélyi katolikus önállóság kérdése három hatáskört érint: a püspöki kinevezések jogát, az alapítványok kezelésére vonatkozó jogot és az iskolákra vonatkozó jogot.⁵²

Forster végigvezeti Erdély legfontosabb időszakain az első két jog történetét. A fejedelmek korában a katolikus vallásra rossz idők jártak, ezért értetlenül áll az író az előtt, hogy a státusgyűlés által 1885. szeptember 22-én, az országgyűlésnek benyújtott kérvényében, az erdélyi katolikusok a fejedelmek idejéből származó szabadságjogokra hivatkoznak.⁵³ Ugyanitt megjegyzi, hogy az állam e jogokkal csak eltúrta a katolikus egyház létét, de pozíciójából semennyire sem mozdította előre. Alapítványok híján pedig az azokra vonatkozó kezelési jog abszolút nem illette a katolikusokat, pláne, hogy a királyi eredetű javaikat a fejedelmek irányítása alatti államhatalom elkobozta.⁵⁴ Mikor Erdély visszakerült az anyaországhoz, a püspök jelölés jogát ugyan meghagyta a király a katolikusoknak, mindez azonban csak a szabad vallásgyakorlást biztosító törvények figyelembevételének volt köszönhető, saját alapítványaik pedig ez időben sem voltak.⁵⁵ Azt a keveset is, amelynek javaival bírtak, Mária Terézia jóindulatának köszönhatték.⁵⁶ A Katolikus Commissio idejében pedig, bár a szervezet a kormányshoz nevében működött, nem gyakorolta a püspökválasztás jogát (ez a guber-

nem fognak szorgalmaztatni, épségben maradván az 1715:VIII. törvénycikknek az 1741:XXII. törvénycikkben bővebben magyarázott rendelkezése. Az állandó katonaság tartására szánt adó mennyisége pedig mindenkor egyik országgyűléstől a másikig folyó időre fog megállapíttatni; az idézett 1715:VIII. törvénycikk tartalmát egyebekben érintetlenül hagyván, sőt ezennel megerősítettnek jelentvén ki. (Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=3&f=4874&cs=0>. Utolsó letöltés időpontja: 2011-04-22, 12:38)

⁵⁰ Forster 1897a. 192.

⁵¹ Forster, 1897a. 193–194.

⁵² Forster Gyula: A Katolikus autonómiáról. In: Budapesti szemle 1897. 249. szám, 351 – 371.o.(a továbbiakban Forster 1897b) 350.

⁵³ Forster 1897b, 351.

⁵⁴ Forster 1897b, 351.

⁵⁵ Forster 1897b, 351–352.

⁵⁶ Forster 1897b, 352.

nariumot illette meg), így a státusgyűlés sem tarthatott rá igényt, miután hivatalosan is a *commissio* helyébe lépett.⁵⁷

A fentebb említett 1885. szeptemberi kérvényben foglaltakat szintén kritizálja, hiszen az ott követelt hatáskörökre vonatkozólag a *commissio* jogköre nem lehet hivatkozási alap.⁵⁸ I. Lipót 1690-es diplomája nemhogy az autonómiát, de még a jogegyenlőséget sem biztosítja a katolikusok számára, hiszen a szabad vallásgyakorlás jogát a felekezet lélekszámához köti. Az erdélyi rendek által felterjesztett 1791-es törvényjavaslat pedig azt bizonyítja, hogy a *Commissio* a kormányzék nevében járt el.⁵⁹ Utóbbi azért különösen fontos, mert a katolikusok önellentmondásba keverednek a szervezet hatáskörével kapcsolatban. Részben e bizottságtól eredeztetik a katolikus autonómiát, másfelől viszont több dokumentumban azt állítják (két konkrét példa: az 1866. január 10-i ülés jegyzőkönyve és egy 1873. május 13-ai, a kultúrminiszterhez címzett felirat), hogy ugyanez a *commissio* törvénytelen volt, és felállításával Mária Terézia csak a katolikusokat kívánta megfosztani önállóságuktól.⁶⁰ Forster szerint egyik állítás sem igaz.

A következő elemzett forrás az 1792. évi legfelsőbb elhatározás, amit a státus feliratában idéztek. Itt tényleg szó van a katolikusok iskolai, alapítványi és egyházi ügyeinek külön elbírálásáról, de az író rögtön leszögezi, hogy az uralkodó, I. Ferenc, egyfelől ezt a lehetőséget minden bevett vallás képviselői számára biztosította, másfelől pedig ezen ügyek önálló tárgyalásának lehetőségét szigorú feltételekhez kötötte. Ilyenek voltak például, hogy a tárgyalandó eseteket a király számára a tárgyalás megkezdése előtt világosan definiálni kellett, a lehetséges megoldások ismertetésével együtt, és a tárgyalás alatt havi rendszerességgel kellett jegyzőkönyvet küldeni Őfelségének.⁶¹ Ezek az elvek azonban a gyakorlatban sosem valósultak meg, az uralkodó egy intézkedést sem hagyott jóvá soha.⁶²

Ide kapcsolódó epizód, hogy 1792. október 19-én a katolikusok kijelentették, hogy az iskolai ügyekkel kapcsolatban fenntartják a továbbiakban is az addig fennálló eljárásokat, de nem fognak erről jegyzőkönyveket készíteni, mert az a lipóti gyakorlattal szemben.⁶³ A kancellária szembe fordul ezzel, a fő érvük az volt, hogy a jegyzőkönyvek épphogy támogatják a lipóti gyakorlatot, hiszen azok hiányában az uralkodónak egyetlen zajló ügyről sem lenne tudomása.⁶⁴ A döntés a többi erdélyi (helvét, ágostai

⁵⁷ Forster 1897b, 352.

⁵⁸ Forster 1897b, 353.

⁵⁹ Forster 1897b, 353. - 354.

⁶⁰ Forster 1897b, 354.

⁶¹ Forster 1897b, 354. – 357.

⁶² Forster 1897b, 357.

⁶³ Forster 1897b, 357.

⁶⁴ Forster 1897b, 358.

és unitárius) felekezet soraiban sem maradt válasz nélkül, ők e kijelentés visszavonását követelték.⁶⁵

Az is kérdéses, hogy bár a Commissioban katolikus emberek ültek, attól még a kormányzék nevében jártak el, és ez a bökkenő: attól még, hogy egy állami intézményt katolikusok igazgatnak, még nem tekinthető a katolikus autonómia alapjának.⁶⁶ Forster szerint újabb önellentmondásba kerülnek a katolikusok, amikor a státus feliratában elismeri, hogy a jogelődjének tekintett Commissio a kormány tanácsosaiból állt.⁶⁷ Ugyanitt kapcsolódó példaként még a Helytartótanácsot hozza fel, amelynek összetétele és helyzete hasonló volt a Commissioéhoz.

Az 1885. évi 7044. számú leiratot sem hagyja szó nélkül a Státus kritizálója. Az irat azt állítja, hogy a Commissio 1775-ben a felekezeti autonómiára alapulva jöhetett létre.⁶⁸ Itt az a kérdés merül fel, hogy – az író állítása szerint – az ezt az autonómiát biztosító törvények vagy uralkodói eskük nem léteztek.⁶⁹ A felirat azt is állítja, hogy Erdélyben a katolikus vallás volt az uralkodó felekezet: ezzel az a baj, hogy egyfelől a Mária Terézia idején létrejött alapítványok bevétele ugyan a katolikusokat illette, mindez azonban az uralkodónó jóindulatának volt köszönhető, másfelől pedig attól, hogy attól, hogy egy testület egy adott vallás híveit tartja soraiban, még nem válik az az adott felekezet saját szervezetévé.⁷⁰ Ennélfogva a katolikusok uralkodó szerepe erőteljesen megkérdőjelezhető.

A Katolikus Státus elnevezés megszületését – a kifejezés eredetileg az országgyűlésben dolgozó katolikus rendet jelentette – Forster a XVII. század végére datálja. 1711 óta tekintették az erdélyi katolikusok azt autonómiájuk szervezeti formájának, ugyanis ettől az időszaktól kezdtek törekedni a más vallású státusoktól való különválásra.⁷¹

Forster a Státus konkrét jogkörének bővítésével kapcsolatos fordulópontokat is elemzi. 1861-ben újra létrehívták a katolikus bizottságot, és elindult az elkövetkezendő években zajló tárgyalássorozat a bizottság hatáskörének kiterjesztéséről.⁷² Végül az 1866. január 10-én megtartott státusgyűlésen a státus azt kívánta az uralkodótól, hogy átvehesse a Commissio feladatköreit, valamint kijelentette, hogy annak intézményét a Státus sosem tekintette törvényesnek, és működése az erdélyi katolikus autonómia korlátozására irányult.⁷³ A fő kormányzék a kéréseknek helyt adott.

⁶⁵ Forster 1897b, 358.

⁶⁶ Forster 1897b, 361.

⁶⁷ Forster 1897b, 361.

⁶⁸ Forster 1897b, 362.

⁶⁹ Forster 1897b, 362.

⁷⁰ Forster 1897b, 364.

⁷¹ Forster 1897b, 367. - 368.

⁷² Forster *Gyula*: A Katolikus autonómiáról. In.: Budapesti szemle 1897. 250. szám, 26 – 51. (a továbbiakban: Forster 1897c,) 26.

⁷³ Forster 1897c, 27.

Elsősorban a többi felekezet önrendelkezési jogaira, illetve a tanácsosok/titkárok állományában előforduló csekély számú katolikusra hivatkozva.⁷⁴

A Státus szervezete az újjáalakulás után

1868. február 9-én Gyulafehérváron megalakult a Státus szervezete, ami ellen a kisebbség azonnal támadást intézett a püspöki jogokkal kapcsolatos ellentmondásokra hivatkozva. Ugyanis a püspöki jogokat az alapításnál nem tisztázták. Emiatt minden fontos kérdésben a püspök belegyezését kívánta a többség.⁷⁵

Fogarassy Mihály püspök április 20-án Eötvös József miniszterhez fordult a konfliktus miatt. Ő március 4-én közölt válaszában amellelt foglalt állást, hogy minden szempontot figyelembe véve a katolikus autonómiai bizottság létrehozása időszerűtlen, ellenben egy, a Commissio funkcióit és hatáskörét megöröklő, a kultuszminiszternek és a királyi biztosnak alárendelt, és bevételügyileg is az országos kasszához sorolt, ideiglenes szervezet felállítása szükségszerű lenne.⁷⁶

Végül 1869. május 1-jén létrejött az ideiglenes státusbizottság, maga a státusgyűlés pedig 1873-ban újra összeült, és május 13-án az erdélyi egyházmegye 24 tagú igazgatótanácsát is megválasztotta, melyet június 16-án Trefort Ágoston miniszter is jóváhagyott. Az alapítványi vagyoni átadását célzó kérelmet azonban elutasította.⁷⁷ 1893. november 4-én a Státus megszerezte az anyagilag hozzá tartozó középiskolák irányítását biztosító felhatalmazást, és a Státus számára ez az intézkedés megerősítette azon elképzelését, miszerint az államnak semmi köze az erdélyi katolikus alapokhoz.⁷⁸

A szerző magának a Státusnak az eredetét az 1867. évi legfelsőbb uralkodói elhatározáshoz köti. A dokumentumhoz szerinte egy ellentmondás kapcsolódik: ugyan maga az elhatározás felvilágosult szellemben, a felekezetek önrendelkezési jogát tiszteletben tartva született, ugyanakkor az Egyháziügyi Bizottságon keresztül az állami főhatósághoz kötötte az erdélyi katolikus egyházat. Így annak megszűntével a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe kellett volna visszakerülniük.⁷⁹ Hogy mégis miért nem történt ez meg, arra két magyarázattal szolgál. Az egyik, hogy a kormány – a liberalizmus szellemében – átengedte a Bizottság jogkörét az egyház tagjainak, a másik, hogy egyszerűen senki sem volt tisztában azzal, hogy nem a Státust illeti a Bizottság korábbi jogköre.⁸⁰ Bármelyik verziót is vizsgáljuk, abban rejlik problematikusságuk, hogy korlátozták az állami

⁷⁴ Forster 1897c, 28.

⁷⁵ Forster 1897c, 29.

⁷⁶ Forster 1897c, 29. – 30.

⁷⁷ Forster 1897c, 30.

⁷⁸ Forster 1897c, 31.

⁷⁹ Forster 1897c, 33. – 34.

⁸⁰ Forster 1897c, 34.

fennhatóság gyakorlását az erdélyi országrészt az anyaországgal éppen újra egyesíteni kívánó Magyar Királyságban.⁸¹

A Simor János primásnak a magyarországi katolikusok számára meghatározott autonómia-tervezetéhez hasonlólt képzelt el az erdélyiek számára Fogarassy Mihály gyulafehérvári püspök is. Ezt a következőkben röviden összefoglaljuk. A püspöki kar: 1867. november 7-én vitatta meg Simor primás autonómiára vonatkozó előterjesztését, és a vita során Haynald Lajos kalocsai érsek kifejezetten Eötvös József vallás-és közoktatásügyi miniszterre hivatkozott. Szavainak lényege az, hogy politikai és egyházi téren egyaránt reformokra van szükség. Eötvösre utalva – mintegy megelőlegezve a szubszidiaritás elvét – Haynald arra hívja fel a figyelmet, hogy a polgári és egyházi életben egyaránt a megfelelő szinteken kell döntéseket hozni, azaz „a község dolgaiban a község, a megyeiekben a megye, az országos ügyekben az ország határozzon”,⁸² akárcsak a különböző szintű egyháztanácsok esetében. Így került a szervezeti szintek közé – utólag, Eötvös javaslatára – az espereskerületi tanács és az országos főegyháztanácsban a klerikus és világi képviselők feles arányszámának 1/3–2/3-ra való átválttatása. Számokban kifejezve: a 267 tagból álló főegyháztanácsban 82 egyházi és 185 világi főtanácsos lett volna.

A következő lépésben a püspöki kar 1867. december 8-án tervet dolgozott ki a katolikus autonómia szervezéséről. Eszerint a klerikusokból és világiakból álló „vegyes tanácskozás” célja a templomi alapítványoknak, az egyházi iskolák vagyონrészeinek és tanügyi kérdéseknek a felügyelete, kezelése és ellenőrzése. Az autonómia-szervezet felépítése elgondolásuk szerint háromszintű (egyházközségi tanács, egyházmegyei tanács, országos főegyháztanács), a valódi befolyás pedig egy végrehajtó funkcióval rendelkező állandó bizottság, az igazgatótanács kezében van. Az egyes egyháztanácsok tagjainak egy részét választanák, míg a másik része hivatalánál fogva kerülne be. A hívek csak az egyházközségi tanács tagjaira voksolnának közvetlenül, de a plébános eleve tagja lenne a testületnek. A legalsó szintű grémium tagjai választanák az espereskerületi képviselőket, ők pedig az egyházmegyei tanács tagjait, ők pedig a főegyháztanácsét. A többszűrős választási rendszerrel akarta a püspöki kar távol tartani a világiakat a valódi befolyástól. Az 1848-as püspöki autonómia-koncepciótól eltérően – ahol a világiak kétharmados többségben lettek volna az egyes testületekben – ez a javaslat 50-50%-ot tartalmaz, ami jelentős visszalépés.

Visszatérve Forster tanulmányára, Fogarassy püspök azzal érvelt a fenti elképzelés mellett, hogy egy olyan egyházmegyében, ahol a protestantizmus túlsúlyban van a katolicizmussal szemben, az egyházi hata-

⁸¹ Forster 1897c, 34.

⁸² A Haynald Lajos kalocsai érsekre vonatkozó részekben több ponton támaszkodtunk Lakatos Andor Haynald Lajos munkásságára vonatkozó doktori értekezésére. Ezúton is köszönettel tartozom, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot. A jegyzőkönyvet idézi: *Török*: i.m. 345.

lomra nézve káros lehet egy világiakból és egyháziakból álló intézmény. Emellett még akkor is kiállt, amikor a prímás kezdeti véleményét felülbírálván hajlandóságot mutatott az önrendelkezés néminemű bővítésére.⁸³ Az ügyben érintett egyházi elöljárók közül természetesen nem mind állt szemben a Státussal. Példa erre az erdélyi püspök metropolitája, Haynald Lajos kalocsai érsek. Ő úgy vélte, hogy a király jogkörének megváltozását követően a kormány az egyházra nézve veszélyessé vált. Ezért a püspöki karnak kifejezetten érdekévé vált, hogy az egyházi vagyon és javak védelme céljából a hívók a saját kezükbe vegyék a vagyoni ügyek irányítását.⁸⁴ Mindeközben a katolikusok világi képviselői sem tétlenkedtek. 1869. január 25-én egy 40 fős katolikus testület elkészített egy panaszlevelet Eötvös József vallásügyi miniszternek címezve. Ebben a levélben többek között kifejtették az 1868. évi státusgyűlés sikertelenségének okát (nevezetesen, hogy a püspök nem hagyott elég teret a világiaknak), és hangot adtak annak a szándékuknak is, hogy csak bizonyos keretek között kívánnak belefolyni az egyházzal kapcsolatos kérdésekbe.⁸⁵

Fogarassy püspök azonban megelőzte a világiakat. 1869. január 19-én levelet küldött Péchy Manó gróf erdélyi királyi biztosnak, melyben azt írja, hogy a státus összehívására 1868 után nem lesz szükség, viszont a megszűnt Katolikus Bizottság helyére hasznos lenne létrehozni egy ideiglenes bizottságot, amely megörökli annak jogkörét. Ezzel a katolikus alapokat országos pénzügyi kezelés alatt tarthatnák.⁸⁶ Február 18-án írt Simor primásnak is. Itt azt a véleményét fejtette ki, miszerint a püspöki és egyházi tekintélyt rombolni kívánó világiak megállításának az lenne a legjobb módja, ha az autonómia kérdését Erdélyben nem különállóan, hanem a többi magyar egyházmegyével egyetemben rendeznék le. Ellenkező esetben a kormány az előbb említett egyházellenes tevékenységeknek adna táptalajt.⁸⁷ Fogarassy végül keresztülvitte akarátát, mind a miniszter, mind a prímás elálltak a státusgyűlés újbóli összehívásától, és ezáltal az autonómia életbeléptetéséről, helyette létrejött az ideiglenes biztosság.⁸⁸

Kiemelésre kívánczik néhány gondolat az alapítványok helyzetének megítéléséről is. A Forster cikk születésekor maguk az alapok a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartoztak, de a Státus a költségvetésen belül szabadon rendelkezhetett a jövedelmek felhasználásáról.⁸⁹ A Státus vitatta azt, hogy a kincstártól függene pénzügyileg. Ez Forster szerint azért volt már-már humoros, mert a kolozsvári állami pénztár (amely az alapítványokat kezelte) nevével ellentétben alapítványi szerv volt, ennél-

⁸³ Forster 1897e, 379.

⁸⁴ Forster 1897e, 380.

⁸⁵ Forster 1897e, 380.

⁸⁶ Forster 1897e, 381.

⁸⁷ Forster 1897e, 381.- 382.

⁸⁸ Forster 1897e, 382.

⁸⁹ Forster 1897c, 36.

fogva nem is a katolikus Státus, hanem az alapok jogi részlege irányította működését.⁹⁰

Az egyházi vagyon kezelése

Forster alaposan tárgyalja az autonómia kapcsán felmerült talán leghangsúlyosabb vitakérdést, az egyházi vagyon megfelelő kezelését.⁹¹ A szerző a katolikus egyház vagyon részeinek ismertetésébe belefűzi az anglikán egyház vagyonkezelési normáinak részleteit is. Angliában a püspöki jövedelmek megállapítása teljesen a parlament és az uralkodó belátásától függött.⁹² Az 1830-as években létrehozta egy öttagú bizottságot, amely 1836-ban egy törvényjavaslatot fogalmazott meg, amelyben biztosítja, hogy a gazdagabb püspökségek javadalmaiból arányosan levont összegekből létrejöjjön egy alap, amely a szegényebb püspökségeket támogatja, ezzel egyensúlyt kialakítva az anglikán egyház valamennyi része között.⁹³ Szintén ez a bizottság volt az, amely egyensúlyba hozta az angliai dékánok és kanonokok éves jövedelmét.⁹⁴

A cikk ezt követő részében az osztrák katolikus egyház vagyonát veszi szemügyre Forster. Minden lehetséges elemét áttekinti kezdve a római katolikus székesegyházak bevételeitől a görögkatolikus káptalanok jövedelmein át a római katolikus papnövendékek juttatásáig.⁹⁵ A tizenkét pontba szedett adatok alapján a katolikusok összjövedelme 27.618.748 forint volt, ezzel szemben a magyar katolikusoké 2.075.000 forint.⁹⁶ A szöveg megírásakor aktuális értékét e vagyonnak a szerző jobb híján az egyház által befizetett illetékek alapján próbálja meghatározni.⁹⁷ A Pénzügyminisztérium adatai alapján (az illeték-egyenértéket szem előtt tartva) 1887-ben a magyarországi katolikusok vagyona 114.166.392 forint volt, ebből ingatlan érték 84.482.310 forint és ingó vagyon 29.684.082 forint.⁹⁸ Ebből azonban le kell vonnunk bizonyos más szerzetesrendek (például a női vagy a görögkeleti rendek) vagyonát, így marad 111.269.553 forint.⁹⁹ Szintén szolgál adatokkal a katolikusok vagyonához köthető ingatlanok összterületéről. A Földművelésügyi Minisztérium szerint a felekezethez tartozó bir-

⁹⁰ Forster 1897c, 36. – 37.

⁹¹ Forster *Gyula*: A Katolikus autonómiáról. In: Budapesti Szemle 1897. 251. szám, 170 – 194. (a továbbiakban: 1897d) 170.

⁹² Forster 1897d, 171.

⁹³ Forster 1897d, 172.

⁹⁴ Forster 1897d, 174.

⁹⁵ Forster 1897d, 177.- 178.

⁹⁶ Forster 1897d, 179.

⁹⁷ Forster 1897d, 179.

⁹⁸ Forster 1897d, 180.

⁹⁹ Forster 1897d, 180.

tokok össz nagysága 1.677.302 hold, ebből a vallásalap 159.762 holdat, a tanulmányi alap pedig 66.381 holdat tesz ki.¹⁰⁰

Forster sorainak írásakor is a legfőbb kegyúri jog az uralkodó személyét illette meg, amit az illetékes miniszter ellenjegyzésével gyakorolt. Ennek alapján Ferenc József kompetenciája volt a főpapi javak és címek adományozása. Mivel a magyar katolikus egyház vagyona a magyar király felségjogán alapult.¹⁰¹ Emellett a főpapság feltételezésével ellentétben ezt a jogot nem csak a pápai felhatalmazás, hanem az állami szuverenitás is garantálja, így az uralkodónak módjában állt akár a híveknek is beleszólást biztosítani a javadalmakkal kapcsolatos ügyletekbe.¹⁰² Ezzel a probléma ott kezdődik, hogy az államhatalom gyakorlásának fejlődésével, illetve szétaprózódásával megszületett a lehetőség, hogy az uralkodó ne közvetlenül, hanem egy miniszter vagy egy tanácstestület segítségével döntsön az egyházi címek és javadalmak kiosztásáról, és ez táptalajt szült a témával kapcsolatos különféle értelmezéseknek, ami bizonytalanságra adott okot egy esetleges autonómiai testület működésének hatékonyságával kapcsolatban.¹⁰³ Ha esetleg mégis létrejönne az autonómiai-szervezet, akkor maximum igénye lehetne az egyházi vagyon kezelésének megfelelő módjára vonatkozólag, nem pedig joga.¹⁰⁴ A katolikus alapokról is szó esik. Mindegyik közül a legproblémásabb az egyetemi alap, amely katolikus célokra van rendelve, de ennek ellenére maga az egyetem állami intézmény, és ezért fontos lenne az alap katolikus voltát általánossá tenni, nehogy a tanulmányi alap sorsára jusson, vagyis az állam által bármikor bevonhatóvá váljon.¹⁰⁵ Viszont a többi katolikus alappal kapcsolatban stabilizálni kellene azok tiszta és sérthetetlen királyi jogalapját, amely még abból az időszakból maradt vissza, amikor a katolikus egyház egyeduralkodó volt az országon belül, és ezen a vallási felekezetek közötti egyenjogúságot biztosító 1848-as törvények sem tudtak változtatni.¹⁰⁶

Csorba és Forster javaslatai

Tanulmánya végén Csorba Ferenc hangot ad saját véleményének. E szerint az erdélyi katolikus státust jog szerint nem illetné meg autonómia, legfeljebb az egykori *Catholica Commissio* által kezelt ügyekben való eljárás, és az is csak a kormány felügyeletével. Ám a szerző ennek ellenére maga sem kívánja a szervezet feloszlását, mert úgy véli, a vallási és etnikai szempontból igen heterogén Erdélyben szükség van egy olyan szervezetre, mely a katolikus egyházi és világi hívek közt az együvé tartozás érzését elmélyíti.

¹⁰⁰ Forster 1897d, 192.

¹⁰¹ Forster 1897e, 431-432.

¹⁰² Forster 1897e, 433.

¹⁰³ Forster 1897e, 433-434.

¹⁰⁴ Forster 1897e, 434.

¹⁰⁵ Forster 1897e, 435.

¹⁰⁶ Forster 1897e, 435-436.

Ám ez alól szerinte kivételt *kell* képeznie az iskolaügynek, ugyanis itt az „állami és nemzeti érdek” az előbbre való; és tűrhetetlen, hogy miután az 1883. évi középiskolai törvény tisztázta az ország összes jogi állását, ebből az erdélyi középiskolák kimaradtak.

Az ideális megoldás szerinte az lenne, hogy a Státus számára az iskolákkal kapcsolatban szélesebb jogkört kellene biztosítani, mint például a városi középiskolák fenntartóinak, de semmiképpen sem akkorát, mint amit a tanulmány születésekor bírtak.¹⁰⁷

Forster cikksorozatának lezárásában visszautasítja azon feltételezéseket, miszerint az erdélyi autonómiát pusztán negatív elfogultságból ellenzi. Ennek alátámasztására újra sorra veszi azon valláspolitikai eseményeket, amelyek a XIX. század végén a katolikus önrendelkezés ellentmondásosságához vezettek.¹⁰⁸ Szerinte az autonómia akkor megfelelő, ha azt a püspök gyakorolja. Ő tehát ellenzi azokat az elképzeléseket, amelyek szerint a katolikus önrendelkezési jog egyet jelentene azzal, hogy világiak (is) döntenének egyházi ügyekben. A híveket maximum meghallgatni kellene, de az sem jogon, hanem csupán szívélyességen alapulna.¹⁰⁹ Az egyháznak ugyanakkor szüksége van bizonyos fokú önállóságra a hívekkel kapcsolatban, egészen addig, amíg ezen jogkörök nem érintkeznek az állam fenntartóságával. Amennyiben ez így van, semmi akadály sem lenne annak, hogy a kormány és a püspöki kar hozzájárulásával létrejöjjön egy szervezet, ami a katolikus öngazgatást képviselné. Sőt, még az sem lenne kifogásolható, ha kisebb-nagyobb hibáit idővel módosítani kellene.¹¹⁰ A tárgyalás szempontjából azonban a legfontosabb az egyházhoz kötődő javadalmak, alapítványok és iskolák ellenőrzésének kérdése. Ezzel összefüggésben úgy fogalmaz, hogy az állam és a katolikus egyház közötti kapcsolat annyira szorossá vált az 1800-as évekre, hogy még az 1848-as, a vallások egyenjogúságát biztosító, 20. törvény sem ad legitimitást feltétel nélkül a katolikus autonómiának.¹¹¹

Mindenképpen lépni kell a katolikus önrendelkezés kérdésében. Hosszabb távon csak ártana, ha nem jönne létre a katolikus autonómia. Így azt vagy a kongresszusnak, vagy a kormánynak és a püspöki karnak életbe kell léptetnie záros időintervallumon belül.¹¹² Viszont bizonyos hiányosságokat mindenképpen pótolni kellene. Ilyenek például, hogy a katolikusokat érintő alapok és alapítványok helyzetét tisztázzák; az egyházi főpozíciókkal (érseki, püspöki, préposti, apáti) kapcsolatos kinevezésekbe a püspöki kart vonják be; a vallásalapok egyházi célokat szolgáljanak; az önkormányzatok számára adják át az egyetemi és tanulmányi alapokat, valamint az

¹⁰⁷ *Csorba*, 1891, 366-367.

¹⁰⁸ *Forster* 1897e, 426-427.

¹⁰⁹ *Forster* 1897e, 427.

¹¹⁰ *Forster* 1897e, 428.

¹¹¹ *Forster* 1897e, 429.

¹¹² *Forster* 1897e, 439.

utóbbiból fenntartható oktatási intézmények közül annyit, amennyit csak lehetséges.

Idetartozik még: a katolikus egyetem létrehozásának joga; a királyi kinevezésektől függő javadalmak megfelelő elosztása és biztosítása; a javadalmasok számára a birtokok közvetlen irányításának lehetősége; a főpapi javadalmasok megfelelő éves bérezésének biztosítása; a javadalmas szerzetesrendek bevétele feleslegének az egyházra való átruházása; a káptalani testületek létszámának és éves jövedelmei szabályozása; a főpapi és egyéb egyházi ingatlan és ingó vagyon jövedelmeinek egy részének a helyi önkormányzatok számára történő átadása; és végül az, hogy a javadalmasok vagyonának egyházi célokra megállapított részét a katolikus egyházi alap javára utalják.¹¹³

Azonban szükség van egy szervezetre, ami e változásokat koordinálni tudja. Az 1880. május 21-én királyi leirattal felállított vallásalapokat és tanulmányi alapokat felügyelő bizottság hatásköre túlságosan korlátozott a feladathoz. Így egy nagyobb kompetenciájú bizottságra volna szükség, amely létrehozásához az aktuális testületet fel kellene oszlatni.¹¹⁴ Az új szervezetben delegálni kellett volna tagokat a főpapok közül, a javadalmas rendek főnökeiből, a főkáptalanok küldötteiből, világi részről a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium jelöltjeiből, az országgyűlés mindkét házából, valamint az autonómia-szervezet tagságából. A létrehozandó testület vezetője az egyháziak részéről a prímás, a világiakéről pedig a király által kinevezett tag lenne, hatásköre pedig a fentebb taglalt funkciókat fedné le.¹¹⁵ A Bizottságnak függenie kellene a királytól és a kultuszminisztertől, a javaslatokhoz nekik is hozzá kellene járulniuk. Működéséről és a költségvetéséről évente beszámolóval tartozna az országgyűlésnek, de intézkedései nem csak törvényi, hanem rendeleti úton is életbe léptethetőek lennének.¹¹⁶ Végül hozzátesszi azt is, hogy a felállítandó bizottságnak kezdetben tanácsadásra és javaslatételre kellene koncentrálnia, és később, fokról, fokra látná el a fentebb említett feladatköröket. Mindezt a Pénzügyi és Földművelési Minisztérium, valamint az Állami Számvevőszék bevonásával.

Azt, hogy a kormány részéről az autonómia ügyében milyen intézkedések voltak várhatóak a tanulmány születésének idején, az 1871-ben született országos kongresszusi határozatokból lehetett leszűrni: a határozatok által emelt akadályokat háríthatja el.¹¹⁷ A jelzett határozatok a főpapválasztás jogát nem teszik lehetővé az autonómia-szervezet számára, csak az ajánlást és az állami alapokat, valamint alapítványokat is a kultuszteráca fennhatósága alatt hagyták.

¹¹³ Forster 1897e, 440-442.

¹¹⁴ Forster 1897e, 442-443.

¹¹⁵ Forster 1897e, 443.

¹¹⁶ Forster 1897e, 444.

¹¹⁷ Forster 1897e, 438-439.

Értékelés

A fentiek jobb megértéséhez szeretnénk néhány szóban kontextust és lehetséges értelmezést adni a következőkben.

A katolikus egyházat érintő állami intézkedések egyik fő mozgatórugója a tárgyalt korszakban a világi állam társadalmi befolyásának növelése az egyházakkal szemben. A 19. század közepétől az állam szerepe újabb és újabb társadalmi dimenziókra terjed ki. Ilyenek mindenekelőtt az oktatás, a szociális gondozás és az egészségügy bizonyos formái, vagy a hivatalos nyilvántartás, vagyis az anyakönyvezés. Ezek ellátásának érdekében adókat szed, és elsődleges lojalitást vár el polgáraitól. Így veszi át a polgárosodás folyamatában a korábbi, elsődlegesen felekezeti jellegű lojalitást a kialakuló polgári nemzetállamhoz való lojalitás igénye és gyakorlata.

Más szóval, a tárgyalt dualizmuskori érveléseket az egyházpolitikai küzdelmek ellenhatásaként – formailag az előző mozgalom folytatásának szándékával – újraindult katolikus autonómia-törekvések felől is érdemes vizsgálni.¹¹⁸ Ezt a „reakció-jelleget” jól demonstrálja a katolikus autonómia korabeli konzervatív egyházas szemléletű megközelítését összegző prominens egyházi író, Aschenbrier Antal 1893-ban.¹¹⁹ Az autonómia funkciója csak az lehet, hogy az uralkodó a főkegyúri jogából fakadó és eleddig a minisztérium által gyakorolt kompetenciákat – nevezetesen az egyházi javadalmak betöltését, az egyházi és iskolai vagyon kezelését és rendezését, valamint a katolikus iskolák igazgatását – egy katolikus egyháziakból és világiakból alakítandó szervezet által gyakoroltatja. Ezek az autonómia-szervezetek nem őket eleve megillető jogon, hanem a főkegyúr és a püspökök megbízása alapján, azaz „*nem jure proprio, hanem jure delegato*” működnek. Ennek bizonyos mértékig mintája lehetne az egyedül az erdélyi egyházmegyében működő autonómia szervezet, a Státus. A korábban említett hatásköröket és jogosítványokat az állam nem szívesen engedné át az egyháznak. Ugyanakkor a szabadelvű jogi gondolkodásban a teljes Erdéllyel való unió nélkülözhetetlen része az azonos egyházi szervezeti működés, amelybe a Státus mint széles kompetenciájú, befolyásos intézmény megmaradása nem fér bele.

Az ellenzők történeti, koncepcionális és jogi „kétségeinek” fő oka ebben keresendő. Csorba Ferenc egy konkrét konfliktusra is hivatkozik, amely az erdélyi katolikus középiskolák kapcsán robbant ki. Ennek kulcskérdése az volt, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, avagy az Erdélyi Római Katolikus Státus gyakoroljon-e bizonyos jogokat felettük.

A szabadelvű felfogás egyik kiindulópontja az, hogy a hatalom és a törvények eredője a kezdeti időktől fogva nem a király személye önmagá-

¹¹⁸ Erről részletesebben: *Hanuy Ferenc dr.: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért.* Budapest, 1918. 30-38. és *Csorba, László: A vallás alap jogi természete.* Budapest, 1999. 179-201.

¹¹⁹ *Aschenbrier, Antal: A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon.* Budapest, 1893. 46.

ban, hanem a rendi értelemben vett „ország”, azaz a rendi diéta, amelynek teljeskörű jogutódja a népképviselői országgyűlés. Ezzel csupán a rendi felfogást viszik tovább a liberálisok. Ezt az elképzelést talán legtömörebben éppen Deák Ferenc foglalta össze 1834. augusztus 27-i felszólalásában, amikor megjegyezte, hogy a nemzet minden jogok forrása, így az ad jogokat a királynak. Ez vonatkozik a főkegyúri jog gyakorlására is. Azaz az utóbb létrejövő népképviselői országgyűlésnek felelős miniszter ellenjegyzése, azaz a politika komoly befolyása nélkül egyházi méltóságra nehezen volt valaki jelölhető. Ez a jelzett korszakban egyértelműen jelen volt, és az egyházpolitikai harc során a politika oldaláról tovább erősödött. Az autonómia-mozgalom újabb hulláma pedig kifejezetten törekedett arra, hogy a főkegyúri jog gyakorlása kapcsán egyházra vonatkozó kormányzati jogköört a létrehozandó autonómia-szervezet gyakorolja. Ennek megint csak egyfajta történetileg megalapozott hivatkozási alapja lehetett az Erdélyben működő Státus. Ez és az egységesítő, központosító állami szándék indokolta talán leginkább a Státussal szembeni szabadelvű ellenérveket.

Az egyházi vagyon tulajdonjogával kapcsolatos problémák értelmezése kapcsán a szemlélet a klérus és az egyházat képviselő intézmények részéről lényegében változatlan.¹²⁰ Szerinte ez szerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon. Azaz érdemekért járó adományként vagy szerzeményi úton jutott a kezére és örök, elidegeníthetetlen módon birtokolja azt. Az egyházak és a nemesek egyazon nemesi kiváltságok birtokosai.

A reformkorban kialakult liberális érvelés, amely a dualizmus korában is tovább él, az egyházi vagyon tulajdonját tekintve is abból indul ki, hogy a papság kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnoki kar volt. Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapta a fizetést, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása. Így a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizettségként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolatsor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyházé, így az nem volt annak tulajdonosa, csak birtokosa. A tulajdonos végig az állam maradt. Így tehát nem igényelhető utána úrbéri kárpótlás sem.

A fentiek jogosságát igyekeztek történetileg is alátámasztani. Visszatekintésük során a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterpreálták.

A klerikális és a liberális elképzelés közti különbség gyökere a feudális és a polgári tulajdonfelfogás közti lényegi különbség. A feudális megköze-

¹²⁰ Az elemzés során főként használt művek: *Csorba, László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken.* in: *Világosság* 1979. 603–610.; *Csorba László: A vallás alap jogi természete.* Budapest, 1999. 29–44.

lítésben a lényeges a tényleges birtoklás, amelynek idővel jogkeletkeztető hatása van. Így válhatott az ideiglenes beneficium örökölhető feudummá. Ezen felül az egyházra még a visszaháramlási jog – a jus fiscalitatis – sem volt érvényes, mert csak a megadómányozott egyházi személy veszíthette el adományát, de az továbbra is az egyház kezén maradt. A polgári tulajdonfogalom rendelkezés-centrikus. A liberális reformerek a törvényhozás által a rendelkezési jogot gyakorló nemzetet tekintették az egyházi vagyon valós tulajdonosának. Ebből kiindulva értelmezhetők úgy, hogy a feudális adományozásban kapott birtok az egyháznak mint államhivatalnak szóló fizetés és költségtérítés, amivel a nemzet rendelkezik.

Záró gondolatként a kiinduló problémára, a Státus eredetére visszakanyarodva idézzük 1911-ből Bochkor Mihályt: „Az erdélyi katolikus autonómia eredetét homály borítja. ... Pedig ezen intézményben a tudomány egy, a sajátos magyar érdekeket messze túlhaladó érdekű és értékű alkotással áll szemben. A világegyház hierarchikus szervezetében ezen autonómia útján a világi hívek olyan jogálláshoz jutottak, amely az egész egyházban páratlanul áll. Az erdélyi kat. önkormányzatnak egyetemes jelentőséget annak egy egész egyházmegyére, sőt egész országra kiterjedő szervezete és hatásköre adott s ad...”²¹

Azt a fentiek tükrében szükséges leszögezni azonban, hogy a mai kor elvárásainak megfelelő, egzakt magyarázat erre a helyzetre nem igazán adható. A felvetett konkrét kérdés és a többi ehhez kapcsolódó probléma közös gyökere elsősorban a Státus létének jogi alapja és az egyházi vagyon tulajdonjogának, illetve a főkegyúri jognak az értelmezése.

²¹ Bochkor Mihály: *Az Erdélyi Katolikus Autonómia*, Kolozsvár, 1911. 5.